

УДК 347.957

Ю.Яковлев,
*здобувач при кафедрі цивільного процесу
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

КАСАЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Досліджено розвиток касації в цивільному судочинстві в контексті кодифікацій цивільного процесуального законодавства України. Робиться висновок, що введення касації і специфічного режиму її регламентації детерміновано моделями цивільного процесу.

Ключові слова: перегляд судових рішень, касація, касаційне провадження.

У сучасне українське процесуальне законодавство касацію введено у 2001 р. Історико-правове її дослідження дозволяє визначити наступність у законодавстві й у доктрині, природу й ефективність касації. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві було передбачено ще Статутом 1864 р., що діяв і на території України. У ньому касація закріплювалася як самостійний інститут цивільного процесу, визначалися її об'єкт, суб'єкти, підстави, повноваження суду касаційної інстанції. Згідно зі ст. 814 Статуту об'єктом перегляду Цивільного Касаційного Департаменту Сенату, що виконував касаційні функції, були рішення судів першої й апеляційної інстанцій, що вступили в законну силу. Перегляд рішень суду в касаційному порядку допускався тільки у випадках (а) явного порушення змісту закону

або неправильного його тлумачення, (б) недотримання обрядів і форм судочинства й (в) порушення меж відомства або влади, наданих суду (ст. 793 Статуту). Судова практика того часу, відтворена в періодичних виданнях рішень цього Департаменту, демонструвала достатню ефективність розглядуваного інституту [16, с. 2013].

Для історико-правового дослідження цікавим є той факт, що проблема касації стає предметом уваги правової науки. Процесуалісти пореформеного періоду обґрунтовували інституалізацію касації тим, що касаційний порядок перегляду рішень суду припускав розгляд справи по суті у відповідній процесуальній формі, гарантуючи ухвалення справедливого судового рішення. Відзначалося також, що касація є тією формою перегляду судових рішень, що вступили в законну

силу, при якій не має місця формалізму, нерівності й бюрократизму [Див.: 2, с. 22, 23; 3, с. 366-369; 18, с. 362].

Основні ознаки інституту касації в цивільному процесі цього періоду: (1) касаційне провадження виступало як діяльність Касаційного Департаменту Сенату по перевірці законності судових постанов, що вступили в законну силу; (2) перегляд рішень у порядку касації відбувався з ініціативи осіб, які беруть участь у справі, уповноважених на оскарження судових рішень, що вступили в законну силу; (3) у касаційному провадженні перевірялася лише законність рішень і постанов, прийнятих судами нижчестоящих інстанцій; (4) розгляд справ судом касаційної інстанції відбувався в межах скарги, а не в повному обсязі; (5) касаційний суд впливав на стан судової практики.

Першим законодавчим актом Радянської влади, який стосувався питань судоустрою, став Декрет Ради народних комісарів РРФСР від 22 листопада 1917 р., відомий як Декрет про суд № 1, який скасував існуючі загальні судові установи – окружні суди, судові палати й урядовий сенат з усіма департаментами, військові й морські суди всіх найменувань, а також комерційні суди і замінив усі ці установи судами, що утворювалися на

підставі демократичних виборів [17, с. 29]. В Україні ж наприкінці 1917 р. склалося двовладдя. Центральна Рада в Києві 25 листопада 1917 р. прийняла закон про правонаступництво, відповідно до якого всі російські закони, видані до 27 жовтня 1917 р., залишалися в силі, а Центральна Рада мала право видавати нові і скасовувати старі від імені Української Народної Республіки [11, с. 84]. До грудня 1917 р. функції суду касаційної інстанції в УНР виконував Сенат. Його нормативні акти зберігали свою силу на території УНР і були обов'язковими для всіх судових інстанцій. Українська Центральна Рада 2 грудня 1917 р. прийняла Закон «Про утворення Генерального суду Української Народної Республіки», який передбачав ліквідацію Сенату і перехід усіх його функцій до Генерального суду, що був судом касаційної інстанції. Генеральний суд УНР, як вищий судовий орган, здійснював розгляд будь-яких справ у касаційному порядку, рішення по яких набули законної сили. У свою чергу, Народний Секретаріат УНР 4 січня 1918 р. прийняв постанову «Про введення народного суду», якою передбачалась ліквідація всієї старої судової системи, встановлення нових принципів організації й діяльності суду, утворення радянських судових органів. Засновувалися коле-

гіальні місцеві народні суди – дільничні, повітові й міські [Цит. за: 17, с. 42].

У подальшому (в 1922 р.) судові органи на території України зазнали реформи. У грудні цього ж року Всеукраїнським Центральним виконавчим комітетом було прийнято Положення про судоустрій УРСР, яким засновувалася єдина судова система, до якої входили суди народний і губернський, а також Верховний суд УРСР та його колегії. Губернський суд щодо народного суду був судом другої, касаційної інстанції. Він переглядав судові акти, які не вступили в законну силу, а при розгляді особливо важливих справ діяв як суд першої інстанції. Верховний суд республіки, як вищий судовий орган, розглядав справи по суті, що мали особливу значимість, а в порядку нагляду – будь-які справи, рішення по яких набули законної сили.

Із закінченням громадянської війни і створенням у 1922 р. СРСР його республіки формально набули суверенітет. До питань, віднесених до відання республік, в числі інших належало також установлення власних норм цивільного судочинства. Цивільний процесуальний кодекс УРСР (далі – ЦПК) було прийнято в 1924 р. Він запозичив чимало з того, що довело свою ефективність у цивільному судо-

чинстві дореволюційної Росії, однак спостерігалася й різка відмінність процесу оскарження від перегляду рішень у дореволюційних і радянських судах. Зокрема, касація була замінена судовим наглядом. ЦПК УРСР 1924 р. встановлював перегляд рішень у порядку нагляду як форму виправлення остаточних рішень. Об'єктом наглядового провадження був судовий акт, що вступив у законну силу, прийнятий судом нижчестоящої інстанції. Суб'єктами, які ініціювали такий перегляд, були посадові особи прокуратури й суду, уповноважені на опротестування зазначених судових актів. Суд наглядової інстанції переглядав справу в повному обсязі, а органами наглядового перегляду були точно зазначені в законі судово-наглядові інстанції. За ЦПК УРСР 1924 р. Генеральний прокурор УРСР, окружні прокурори через останнього мали право опротестувати у Верховному Суді УРСР будь-яке закінчене провадження по цивільній справі, якщо рішення по ній суперечили або загальним засадам радянського законодавства, або загальній політиці Робітничо-Селянського уряду, або взагалі порушували інтереси Робітничо-Селянської держави чи працюючих мас (ст. 254 ЦПК).

У 1929 р. було прийнято новий ЦПК УРСР, ст. 288 якого по-

вторювала зміст ст. 254 ЦПК УРСР 1924 р. Таким чином, замість касації в її класичній формі вводився інститут судового нагляду, що згодом став предметом багатьох наукових досліджень у радянській процесуальній науці [Див.: 10, с. 73; 19, с. 107, 108]. Ознаки перегляду справ у порядку нагляду: (а) суб'єктами наглядового провадження може бути суворо обмежене законом коло посадових осіб органів суду і прокуратури, прямо зазначених у законі; (б) об'єктом перегляду є рішення суду, що вступило в законну силу; (в) засобом порушення є протест у порядку нагляду; (г) меж розгляду справи не існувало, бо справа переглядалася в повному обсязі [1, с. 65].

Наприкінці 50-х – на початку 60-х років радянське законодавство зазнало нової кодифікації. У 1961 р. були прийняті Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік, що містили основоположні правила ведення цивільного судочинства. Вони передбачали прийняття ЦПК союзних республік, які могли мати певну специфіку [12, с. 1]. Провадженню справ у наглядовій інстанції було присвячено розд. 4 (статті 49 – 52), який не змінював режиму наглядового провадження. Відповідно до ст. 49 цих Основ рішення, ухвали й постанови, що вступили в

законну силу, можуть бути переглянуті в порядку судового нагляду по протестах прокурорів, голів судів та їх заступників, яким це право надано законом; суд же не був пов'язаний доводами протесту й перевіряв справу в повному обсязі [14, с. 253].

У 1963 р. було прийнято новий ЦПК УРСР (далі – ЦПК 1963 р.), в якому наглядовому провадженню була присвячена гл. 42 (статті 327 – 342). Зміст статей 327 і 328 цього Кодексу, які містять правову характеристику судового нагляду, в цілому відтворював відповідні положення ст. 49 Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік [7, с. 42, 128].

Інститут перегляду в порядку нагляду був притаманний соціалістичній системі судочинства, пріоритетними напрямками якої була охорона суспільного й державного устрою, точне виконання законів і правил соціалістичного співіснування на противагу охороні прав і законних інтересів пересічних громадян. Саме суду надавалася роль основного й активного учасника цивільного процесу, він був головним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, а сторони процесу мали другорядне значення [4, с. 5-7, 300-303]. Протест у порядку нагляду у такий спосіб демонстрував типову модель соціалістичного цивільного процесу.

Після прийняття Конституції України в 1996 р., якою закріплювався пріоритет прав людини, превалюючі принципи формування судової системи і правосуддя, у науковій юридичній літературі висловлюються критичні думки щодо інституту перегляду судових рішень у порядку нагляду. Так, В. - В. Комаров підкреслював, що цей інститут судового нагляду функціонував усупереч класичним інститутам перегляду рішень – апеляції й касації, хоча цілком очевидно, що наглядове провадження не відповідало принципу правової держави, нівелювало інститут законної сили судового рішення, принцип незалежності і право сторін на розпорядження. Науковець слушно звернув увагу на те, що закінчення строку дії Перехідних положень Основного Закону країни в частині приписів щодо формування системи судів загальної юрисдикції відповідно до його ст. 125 стало тим чинником, що підштовхнув законодавця до вжиття заходів з приведення чинного законодавства (судово-устрійного і процесуального) у відповідність з Конституцією України [8, с. 371].

21 червня 2001 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про внесення змін у Цивільний процесуальний кодекс України», який містив у тому числі й новели, пов'язані з модернізацією апеляції й касації. Саме не-

сприйняття останніх могло б вивести судову систему й судочинство за межі конституційного поля. Реалізація цих конституційних положень одержала своє закріплення й у новій редакції гл. 41 ЦПК 1963 р. («Касаційне провадження») [9, с. 103-106]. Згідно зі ст. 320 ЦПК 1963 р. (в редакції 2001 р.) сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також прокурор та особи, які не брали участі у справі, якщо суд розв'язав питання про їх права й обов'язки, вправі оскаржити в касаційному порядку рішення й ухвали, прийняті судом першої інстанції, що були предметом розгляду суду апеляційної інстанції, а також ухвали й рішення суду апеляційної інстанції.

Суть нових підходів до касації зводиться до наступного: (а) перегляд судових рішень у касаційному порядку був можливий тільки за подачі касаційної скарги або подання прокурора, (б) предметом розгляду в касаційному порядку могли бути судові рішення, що вступили в законну силу, (в) підставами касаційного перегляду – неправильне застосування судом норм матеріального права або порушення норм права процесуального, (г) рішення й ухвали суду касаційної інстанції оскарженню не підлягають [21, с. 29, 30].

З урахуванням наявних на той час правових тенденцій та

обставин і з огляду на стан правового регулювання науковці-процесуалісти звертали увагу на важливість модифікації процедури й порядку судочинства в суді касаційної інстанції. Це обґрунтовувалося потребою спрощення, гнучкості й оперативності судочинства з одночасним збереженням гарантій, наданих учасникам процесу традиційними нормами, і високого якісного рівня правосуддя, необхідного в демократичному суспільстві [9, с. 103].

У 2004 р. українське законодавство зазнало нової кодифікації: було прийнято Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК 2004 р.). Його прийняття не викликало суттєвих змін інституту перегляду судових рішень у цивільному процесі, бо були збережені 2 основні форми перегляду: (а) апеляція – оскарження рішень, що не вступили в законну силу, і (б) касація – перегляд рішень, які вступили в законну силу. Провадженню справ у касаційній інстанції присвячувалася гл. 2 розд. 5 (статті 323 – 352), які, по суті, повторювали зміст відповідного розділу ЦПК УРСР 1963 р. (в редакції 2001 р.). За ст. 324 ЦПК 2004 р. сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також прокурор та особи, які не брали участі у справі, якщо суд розв'язав питання про їх права й обов'язки, вправі ос-

каржити в касаційному порядку рішення й ухвали, прийняті судом першої інстанції, що були предметом розгляду суду апеляційної інстанції, а також ухвали й рішення суду апеляційної інстанції. Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм права процесуального [Див.: 6, с. 448, 449; 20, с. 84-86; 22, с. 745-747].

У зв'язку з реформуванням системи перегляду судових рішень Законом України «Про судоустрій та статус суддів» за № 2453-VI від 7 липня 2010 р. внесені зміни до ЦПК України 2004 р., згідно з якими функції касації перейшли від Верховного Суду України до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Метою прийняття таких змін послужила модернізація системи судочинства відповідно до міжнародних стандартів і спрощення процедури доступу до суду для кожного громадянина. Початок роботи Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції стало логічним продовженням чергового етапу судово-правової реформи в напрямку вдосконалення системи судочинства з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації й інстанційності,

передбачених Конституцією й указаним Законом.

Зміст перегляду судових рішень, які вступили в законну силу в касаційному порядку за діючим цивільним процесуальним законодавством зводиться до наступного: (а) така процедура можлива тільки при подачі касаційної скарги; (б) предметом розгляду в касаційному порядку виступають судові акти судів нижчестоящих інстанцій, що вступили в законну силу; (в) підставами касаційного перегляду є не правильне застосування судом норм матеріального права або порушення норм права процесуального; (г) рішення й ухвали суду касаційної інстанції оскарженню не підлягають.

У цілому ж ЦПК 2004 р. визначив модель касації, так би мовити, з приватним ухилом, у якому значна роль приділяється сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, а також у якому превалує приватний інтерес сторін на протигагу інтересам державним. Однак така модель не стала достатньо ефективною, оскільки, як показала судова практика, кількість цивільних справ, які надходили до суду касаційної інстанції, невпинно зростало, внаслідок чого останній був постійно перевантажений цивільними справами.

Не випадково окремі вчені правильно звернули увагу на те,

що касаційний суд має переглядати рішення нижчих інстанцій лише в окремих випадках і з метою забезпечення однаковості в тлумаченні закону. У цьому аспекті наявність у судовій системі саме найвищої (стосовно функцій і впливу на правову систему і правопорядок) судової інстанції дозволяє відповідним чином збалансувати й гармонізувати механізм судового правозастосування. Такий інстанційний і процесуальний статус останнього, звичайно, є можливим при функціонуванні єдиної, а не децентралізованої судової системи [15, с. 608, 609]. Як наголошує А. Й. Осетинський, сучасна теорія процесуального права визнає подвійний характер завдань і цілей діяльності суду касаційної інстанції, що визначаються як забезпечення однакового застосування закону, так і захист порушеного права шляхом безпосереднього врегулювання спірних відносин у суді касаційної інстанції. Отже, з розширенням обсягу повноважень суду касаційної інстанції зростає й тенденція до захисту ним порушених прав [13, с. 24-26]. На думку К. В. Гусарова, з урахуванням існуючої правової традиції і значущості касаційного перегляду судових рішень суд касаційної інстанції повинен не тільки розглядати спори про цивільне право, а й провадити діяльність,

спрямовану на формування єдиної судової практики й на відповідність національних актів правосуддя міжнародним зобов'язанням України [5, с. 77-83].

Дослідження проблем касації дозволяє зробити висновок, що інститут касації є фундаментальним інститутом цивільного процесуального права, без якого відправлення правосуддя в ци-

вільних справах, реалізація захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів неможливі. Це має принципове значення не тільки для вивчення сутності касації, а й у зв'язку із вдосконаленням практики його застосування відповідно до Конституції України й Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Список літератури: 1. *Бугаевский А. А.* Гражданский процесс в его движении: моногр. / А. А. Бугаевский. – Л.: Воен.тип., 1924. – 111 с. 2. *Буцковский Н. А.* Очерк кассационного порядка отмены решений по судебным уставам 1864 г. / Н. А. Буцковский. – СПб.: Тип. 2-го Отд. Собств. е. и. в. канцелярии, 1866. – 181с. 3. *Гольмстен А. Х.* Учебник русского гражданского судопроизводства / А. Х. Гольмстен. – СПб.: Типография Д. В. Чичинадзе, 1899. – 398 с. 4. *Гражданский процесс в социалистических странах-членах СЭВ: учебник.* – [В 3-х ч.] / под ред. А. А. Добровольского и Л. Неваи. — М.: Юрид.лит., 1977. — Ч. 1. — 336 с. 5. *Гусаров К. В.* Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: моногр. / К. В. Гусаров. — Х.: Право, 2010. — 352 с. 6. *Зейкан Я. П.* Коментар Цивільного процесуального кодексу України. — [Вид. 2-ге, доп.] / Я. П. Зейкан. — К.: Юрид. практика, 2007. — 592 с. 7. *Кац С. Ю.* Судебный надзор в гражданском судопроизводстве: моногр. / С. Ю. Кац. — М.: Юрид. лит., 1980. — 208 с. 8. *Komarov V.* Zivilprozessgesetzgebung der Ukraine und Reformierung des Zivilprozessrechts / V. Komarov // Zeitschrift für Zivilprozess International. — 1999. — № 4. — С. 361-379. 9. *Комаров В. В.* Актуальные проблемы гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства Украины / В. В. Комаров // СНГ: реформа гражданского процессуального права: сб. матер. междунар. конф. — М.: Городец-издат, 2002. — С. 74-106. 10. *Клейнман А. Ф.* Гражданский процесс: учебник / А. Ф. Клейнман. — М.: Изд-во НКЮ, 1937. — 92 с. 11. *Мироненко О. М.* Світоч української державності: моногр. / О. М. Мироненко. — К.: ІДП НАНУ, 1995. — 328 с. 12. Новое в гражданском и гражданско-процессуальном законодательстве Союза ССР и союзных республик: тр. науч. сес. ВИЮН (16-17 янв. 1962 г.) / С. Н. Братусь, Е. А. Флейшиц и др. — М.: ВИЮН, 1962. — 216 с. 13. *Осетинский А. Й.* Порівняльно-правовий аналіз функцій касаційної інстанції в судових системах країн романогерманської системи права та перспективи розвитку касації в господарському судочинстві України / А. Й. Осетинський // Право України. — 2004. — № 5. — С. 23-28. 14. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик: сб. документов. — М.: Юрид. лит., 1982. — 351 с. 15. Проблемы теории та практики гражданского судочинства: моногр. / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.]; за ред. В. В. Комарова. — Х.: Харків юрид., 2008. — 928 с. 16. Решения гражданского кассационного департамента Правительствующего Сената за второе полугодие 1873 г. — СПб.: Б. и., — 1873. — 2414 с. 17. *Ривлин А. Л.* Организация суда и прокуратуры в СССР: моногр. / А. Л. Ривлин. — Х.: Изд-во Харьков. ун-та., 1966. — 256 с. 18. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. с изложениями, на коих они основаны — [В 5-ти ч.]. — СПб.: Изд-во гос. канц., 1866. — Ч. 1. — 690 с. 19. *Тадевосян В. С.* Сборник казусов по гражданскому процессу / В. С. Тадевосян, В. П. Чапурский. — М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1927. — 112 с. 20. *Тертишников В. І.* Захист суб'єктивних прав у загальних та адміністративних судах: посіб. / В. І. Тертишников, О. В. Шутенко. — Х.: СПДФО Вапнярчук Н. М., 2007. — 128 с. 21. *Шевчук П. І.* Апеляційне і касаційне оскарження судових рішень: моногр. / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко. — К.: Юрид. книга, 2002. — 80 с. 22. Цивільний процес України: підруч. / С. Я. Фурса, Е. І. Фурса — К.: КНТ, 2009. — 848 с.

КАССАЦИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ Яковлев С. Ю.

Исследовано развитие кассации в гражданском судопроизводстве в контексте кодификаций гражданского процессуального законодательства Украины. Делается вывод, что введение кассации и специфического режима ее регламентации детерминировано моделями гражданского процесса.

Ключевые слова: пересмотр судебных решений, кассация, кассационное производство.

CASSATION IN CIVIL PROCEEDINGS: PAST AND PRESENT Yakovlyev S. Y.

Researched the evolution of the cassation in civil proceedings in the context of the codifications of civil procedural legislation of Ukraine. It is concluded that the enactment of cassation and the specific mode of regulation determined by models of civil process.

Key words: revision of judgment, cassation, cassation proceedings.

Надійшла до редакції 03.06.2012 р.

УДК 349.6 :351.744(477)

Т. П. Єгорова,
*здобувачка при кафедрі
екологічного права
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЛІСІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У даній статті досліджено структуру й повноваження органів державного управління в галузі охорони лісів в Україні, проаналізовано ефективність їх функціонування та наявні проблеми у сфері управління лісовим господарством держави.

Ключові слова: державне управління, охорона лісів, лісове господарство.

На сьогоднішній день організації державного управління в галузі охорони лісів в Україні приділяється багато уваги, про що свідчить часте реформування структури та зміна повноважень даних органів. Це пов'язано здебільшого з недостатньою ефективністю лісоохоронної політики держави, недосконалістю всієї

правової системи та ставленням влади до лісової галузі як до «перспективної» з точки зору можливості здійснення різноманітних корупційних схем.

Метою даного дослідження є вивчення структури та повноважень органів державного управління в галузі охорони лісів в Україні, аналіз ефективності їх